

POLISH ACADEMY OF SCIENCES - COMMITTEE OF MATERIALS SCIENCE
SILESIA UNIVERSITY OF TECHNOLOGY OF GLIWICE
INSTITUTE OF ENGINEERING MATERIALS AND BIOMATERIALS
ASSOCIATION OF ALUMNI OF SILESIA UNIVERSITY OF TECHNOLOGY

Conference
Proceedings

12th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

ACHIEVEMENTS IN MECHANICAL & MATERIALS ENGINEERING

Poprawa odporności na zużycie ścierne stali narzędziowej typu X37CrMoV5-1 poprzez nałożenie powłok PVD*

L.A. Dobrzański, M. Polok, M. Adamiak

Zakład Technologii Procesów Materiałowych i Technik Komputerowych w Materiałoznawstwie,
Instytut Materiałów Inżynierskich i Biomedycznych, Politechnika Śląska
ul. Konarskiego 18a, 44-100 Gliwice, Poland

W pracy przedstawiono wyniki badań trybologicznych przeciwzużyciowych powłok PVD: TiN i CrN wytworzonych w procesie platerowania jonowego oraz TiN/(Ti,Al)N wytworzonej w procesie reaktywnego rozpylania wiązką elektronów, naniesionych na podłoże ze stali narzędziowej do pracy na gorąco typu X37CrMoV5-1.

1. WPROWADZENIE

Oddziaływanie obciążeń mechanicznych, zużycie ścierne oraz utlenianie powierzchni narzędzia w warunkach wysokiej temperatury pracy typowych dla narzędzi używanych w procesach obróbki plastycznej na gorąco, odlewania metali, wyciskania i kucia na gorąco może być ograniczone przez zastosowanie powłok nanoszonych w procesach PVD, a obserwowane zwiększenie trwałości narzędzi wynosi 50-100%. Powłoki nakładane metodą PVD znalazły zastosowanie przede wszystkim jako powłoki polepszające odporność na zużycie narzędzi i elementów maszyn. Funkcjonowanie powłok jest uzależnione od prawidłowego ukształtowania ich własności wynikającego z warunków pracy elementu [1-4].

Za zastosowaniem technologii uszlachetniania warstwy wierzchniej zapewniających wymagane własności użytkowe i niezawodność przy równoczesnym użyciu materiału na rdzeń elementu, od którego wymaga się z reguły mniejszych własności użytkowych przemawiają również względy ekonomiczne [5,6].

Celem niniejszej pracy jest zbadanie własności trybologicznych przeciwzużyciowych powłok PVD: monowarstwowych TiN, i CrN oraz multiwarstwowej TiN/(Ti,Al)N przeznaczonych do pracy w podwyższonej temperaturze, naniesionych na podłoże ze stali narzędziowej do pracy na gorąco.

2. PRZEBIEG BADAŃ

Badania zrealizowano na próbkach ze stali narzędziowej stopowej przeznaczonej do pracy na gorąco typu X37CrMoV5-1. Okrągłe próbki o średnicy 55mm i wysokości 5mm, obrobiono

---

* Autorzy uczestniczą w realizacji projektu CEEPUS No PL-013/03-04 kierowanego przez Prof. L.A. Dobrzańskiego.

cieplnie (hartowanie 1020°C, odpuszczanie 550°C), uzyskując twardość około 55 HRC. Przed nałożeniem powłok próbki poddano szlifowaniu i polerowaniu w celu odpowiedniego przygotowania powierzchni. Na tak przygotowane próbki naniesiono powłoki PVD: monowarstwowe TiN i CrN, wytworzone w procesie platerowania jonowego w urządzeniu BALZERS BAI 730 M, w temperaturze 450°C, oraz powłokę multiwarstwową TiN/(Ti,Al)N wytworzoną w procesie reaktywnego rozpylania wiązką elektronów w urządzeniu SPUTRON (BALZERS), w temperaturze nie przekraczającej 200°C. Grubość badanych powłok PVD przedstawiono w tabelicy 1.

Tablica 1.

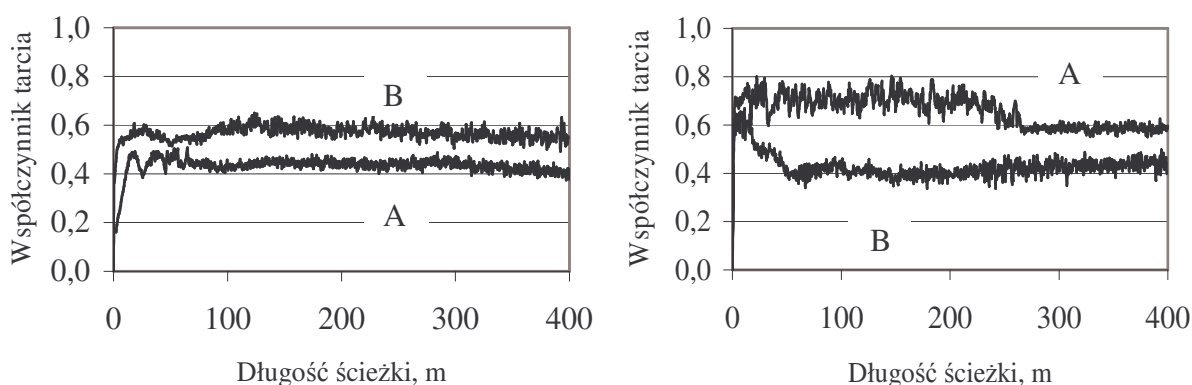
Grubość badanych powłok PVD

Rodzaj powłoki	Grubość [μm]	Liczba warstw
CrN	7,7	1
TiN	3,16	1
TiN/(Ti,Al)N	3,24	6

Badanie odporności na zużycie ściernie metodą pin-on-disk zrealizowano na urządzeniu CSEM THT (High Temperature Tribometer) w temperaturze pokojowej oraz w temperaturze 500°C. Jako przeciwpróbkę użyto kulkę korundową Al_2O_3 o średnicy 6 mm. W trakcie testu pin-on-disk przeprowadzonego w temperaturze pokojowej dla badanych powłok TiN, CrN, TiN/(Ti,Al)N oraz dla materiału podłoża, nieruchoma kulka dociskana jest do obracającej się w płaszczyźnie poziomej tarczy z siłą 7,0 N. Prędkość obrotu tarczy z próbką wynosi 80 cm/s, promień tarcia wynosi 15 mm, a liczba obrotów wykonanych przez próbkę wynosi 7500. Przeprowadzając test w temperaturze 500°C, zmieniono promień tarcia z 15 mm na 18 mm, pozostałe parametry wykonania próby zachowano jak w przypadku testu w temperaturze pokojowej. W trakcie badania zmierzono współczynnik tarcia pomiędzy kulką a tarczą. Obserwacje śladów wytarcia powstałych w wyniku testu pin-on-disk w temperaturze pokojowej i podwyższonej wykonano w skaningowym mikroskopie elektronowym (SEM) DSM 940 firmy Opton. Profile śladów zużycia próbek z naniesionymi powłokami monowarstwowymi: TiN, CrN oraz multiwarstwowymi: TiN/(Ti,Al)N, a także dla materiału podłoża ze stali narzędziowej stopowej do pracy na gorąco typu X37CrMoV5-1, wykonano na profilometrze laserowym Taylor – Hobson Form Talysurf 120L w czterech prostopadłych kierunkach, (co 90°).

3. OMÓWIENIE WYNIKÓW BADAŃ

W celu określenia odporności na zużycie ściernie badane powłoki oraz materiał podłoża poddano testowi trybologicznemu pin-on-disc, który zrealizowano w temperaturze pokojowej jak i podwyższonej do 500°C. W trakcie badania zarejestrowano przebieg zmian współczynnika tarcia pomiędzy kulką korundową a badaną próbką, zarówno dla temperatury pokojowej jak i temperatury otoczenia (rys.1). Analiza zmian współczynnika tarcia badanych próbek pozwala stwierdzić, że w przyjętych warunkach eksperymentu współczynnik tarcia dla próbki ze stali narzędziowej obrobionej cieplnie badanej w temperaturze pokojowej wynosi około 0,4.

Rys.1. Przebieg zmian współczynnika tarcia w zależności od długości ścieżki dla powłok: a) TiN: A - 20°C, B - 500°C, b) CrN: A - 20°C, B - 500°C

W przypadku próbek pokrytych w procesie PVD współczynnik tarcia zmienia się w zakresie od około 0,45 (TiN) do około 0,7 dla powłoki TiN/(Ti,Al)N i CrN, w przypadku badań zrealizowanych w temperaturze pokojowej. Wyniki badań zrealizowanych w temperaturze 500°C wskazują, że współczynnik tarcia dla próbek pokrytych wynosi 0,55 dla TiN, 0,6 dla CrN i 0,7 dla powłoki TiN/(Ti,Al)N. Spośród badanych powłok jedynie powłoka TiN nie zmienia wartości współczynnika tarcia w czasie trwania całego testu. Powłoka TiN/(Ti,Al)N i CrN po okresie początkowym zmieniają wartość współczynnika tarcia, co należy wiązać z mechanizmem ich częściowego lub całkowitego uszkodzenia uzyskując wartości zbliżone dla stali nie pokrytej w przypadku powłoki CrN lub wyższe w przypadku częściowego uszkodzenia - powłoka TiN/(Ti,Al)N.

Ilościowej oceny procesu zużycia powierzchni badanych próbek w wyniku tarcia dokonano na podstawie pomiarów profili śladu wytarcia powłok TiN, CrN i TiN/(Ti,Al)N naniesionych na podłoże ze stali stopowej narzędziowej przeznaczonej do pracy na gorąco typu X37CrMoV5-1 oraz materiału podłoża w czterech prostopadłych kierunkach, co 90°. Zmierzone profile zestawiono i wyznaczono średni profil wytartej ścieżki dla każdej z badanych powłok oraz dla materiału podłoża. Dla tak ustalonego średniego profilu zmierzono pole powierzchni materiału usuniętego w wyniku tarcia (pole pomiędzy konturem profilu a linią zerową – powierzchnią próbki). Przy znanej długości ścieżki obliczono średnią objętość materiału usuniętego w wyniku tarcia korundowej kulki o powierzchnię próbki.

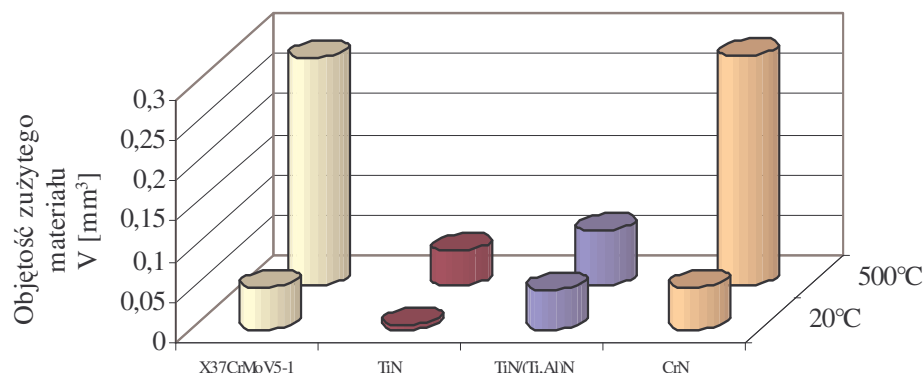
Średnią objętość materiału usuniętego w trakcie zużycia trybologicznego obliczono z wzoru:

$$V = P \times S \text{ [mm}^3\text{]} \quad (1)$$

gdzie: V – średnia objętość zużytego materiału w wyniku tarcia, P – średnie pole powierzchni materiału usuniętego [mm²], S – długość ścieżki 2Πr [mm]

Pomiary i wyznaczenie wartości średniej profili a następnie objętości materiału usuniętego zrealizowano zarówno dla próbek badanych w temperaturze pokojowej jak i podwyższonej, a wyniki tych pomiarów zestawiono na rysunku 2. Na podstawie zestawionych wyników pomiaru zużycia badanych próbek można stwierdzić, że w trakcie badania zrealizowanego w temperaturze pokojowej największą odpornością na zużycie ścierne charakteryzuje się powłoka TiN, podczas gdy zarówno powłoka CrN jak i TiN/(Ti,Al)N ulegają zużyciu porównywalnemu do zużycia stali narzędziowej X37CrMoV5-1. Zmiana temperatury badania

na 500°C w każdym przypadku powoduje około pięciokrotny wzrost intensywności zużycia. Jednak w dalszym ciągu powłoka monowarstwowa TiN wykazuje największą odporność na zużycie. Wzrasta odporność powłoki TiN/(Ti, Al)N, a powłoka CrN ulega zużyciu podobnemu do materiału bez powłoki.

Rys.2. Porównanie objętości materiału usuniętego w wyniku zużycia trybologicznego w temperaturze 20°C i 500°C

4. WNIOSKI

Pomiar współczynnika tarcia w trakcie testu pin-on-disc pozwala zauważyć, że najniższym współczynnikiem tarcia zarówno w temperaturze pokojowej jak i podwyższonej charakteryzuje się powłoka TiN, pozostałe z badanych powłok mają współczynniki tarcia wyższe od materiału podłoża. Dodatkowo można stwierdzić, że wraz z przebiegiem procesu uszkodzenia powłok zmienia się wartość współczynnika tarcia, a po całkowitym ich usunięciu osiągnięto wartości typowe dla materiału podłoża.

W temperaturze pokojowej największą odpornością na zużycie ściernie charakteryzuje się powłoka TiN, podczas gdy zarówno powłoka CrN jak i TiN/(Ti,Al)N ulegają zużyciu porównywalnemu do zużycia stali narzędziowej X37CrMoV5-1. Zmiana temperatury badania na 500°C w każdym przypadku powoduje około pięciokrotny wzrost intensywności zużycia.

LITERATURA

1. Navinšek B., Panjan P., Uranian I., Cvahte P., Gorenjak F.: Surface and Coatings Technology 142-144 (2001) 1148-1154.
2. Batista J.C.A., Godoy C., Buono V.T.L., Matthews A.: Materials Science and Engineering A 336 (2002) 39-51.
3. Li T.S., Li H., Pan F.: Surface and Coatings Technology 137 (2001) 225-229.
4. Szudrowicz M., Betiuk M., Janowski S.: Inżynieria materiałowa 5 (1999) 467-469.
5. Čekada M., Panjan P., Maček M., Amid P.: Surface and Coatings Technology 151-152 (2002) 31-35.
6. Batista J.C.A., Joseph M.C., Godoy C., Matthews A.: Wear 249 (2002) 971-979.